

SVAKODNEVNI ŽIVOT STANOVNIŠTVA SABORSKOG I OKOLICE U DRUGOJ POLOVICI 20. STOLJEĆA¹

Rad prikazuje svakodnevni život stanovnika Saborskog, Ličke Jesenice, Begovca i Blata u drugoj polovici 20. stoljeća. Temeljen na usmenim svjedočanstvima, opisuje obiteljski život, strukturu proširenih kućanstava, podjelu rada, gospodarske aktivnosti (poljodjelstvo, stočarstvo, kirijašenje, rad u pilanama, željeznici i tvornici celuloze), te razvoj infrastrukture (elektrifikacija, trgovine, zdravstvo). Opisuju se običaji oko rođenja, vjenčanja i smrti, kao i odgoj djece. Srbi i Hrvati u tom području većinom su živjeli u miru do rata 1990-ih, kada dolazi do stradanja, izbjeglištva i teškog povratka. Danas je to područje demografski i ekonomski ugroženo, s neizvjesnom budućnošću unatoč blizini Plitvičkih jezera.

Ključne riječi: Saborsko; svakodnevni život; usmena povijest; Lička Jesenica; 20. stoljeće

Uvod

Svakodnevni život sve više privlači istraživače raznih struka: povjesničare, etnologe, demografe, antropologe i sociologe. Gospodarske promjene unutar jedne mikroregije odražavaju se mnogo šire na gospodarske i društvene procese na širem području. Pokušali smo kroz istraživanje na području općine Saborsko istražiti običaje, svakodnevni život, nacionalni, vjerski identitet i obitelj toga teritorija u razdoblju od 1941. godine do današnjih dana. Istraživanje se zasniva na metodi tzv. usmene

¹ Ovaj članak napisan je u okviru projekta *Pogranično područje Hrvatske i Bosne i Hercegovine-povijest, stanovništvo i migracije (POHIB)*, koji financira Europska unija – NextGenerationEU. Za iznesene stavove i mišljenja odgovoran je samo autor te ti stavovi ne odražavaju nužno službena stajališta Europske unije ili Europske komisije. Ni Europska unija ni Europska komisija ne mogu se smatrati odgovornima za njih.

povijesti, odnosno na razgovorima koji su vođeni s kazivačima na području sela Saborsko, Lička Jesenica, Saborsko, Begovac i Blata. Unatoč tome što ta metoda ima već poznate slabosti, ona je u načelu nezamjenjiva za proučavanje povijesti nižih društvenih slojeva, koji sami ne ostavljaju pisanoga traga za sobom, a o kojima najčešće pišu drugi, tj. pripadnici školovane elite, kako navodi Suzana Leček, »često neobjektivno, tendenciozno, a svakako nepotpuno«.² Do današnjih dana kod nas se tom metodom u istraživanju služila samo spomenuta autorica, pa sam stoga njezin model istraživanja i sam primijenio u svojem radu.³ Pitanja su kreirana tako da kazivači pričaju svoja iskustva. Pitanja su dakako selekcionirana prema onome što smo smatrali da kazivači mogu najbolje ispričati. Izbor kazivača bio je slučajan, a informatore smo osigurali preko osoba koje žive u Saborskom i u Ličkoj Jesenici. Prva skupina pitanja odnosila se na obitelj (strukturu obitelji, rad u obitelji, djetinjstvo, broj djece, dječje igre, školovanje, zanate, upoznavanje parova, vjenčanja, prela, izbor bračnog partnera, društveni život obitelji, podjelu poslova, starost u obitelji, smrt, bolesti i crkvene običaje), a druga skupina pitanja odnosila se na zemlju, plodove zemlje i općenito rad (nadnice, tlake, trgovina, sajmovi, rad u šumi, jelo, obrti...). Treća skupina pitanja odnosila se na nacionalni i vjerski identitet, doživljaj socijalističke Jugoslavije, odnosno sjećanja na Drugi svjetski rat i Domovinski rat. Uz razgovore korišteni su i arhivski izvori, odnosno dostupna literatura.

Regionalna pripadnost kazivača

Prostor Saborskog vrlo je teško regionalno smjestiti. Naime, područje tradicionalnog teritorija Like obuhvaća prostor čitavih nekadašnjih općina Otočac, Gračac, Donji Lapac i Korenica te najveći dio općine Gospić (osim Karlobaga koji pripada Hrvatskom primorju) i dio općine Senj (prekovelebitski dio nekadašnje općine Senj). Prostor nekadašnje općine Ogulin, sada podijeljen na nekoliko općina i grad Ogulin, pripada tzv. Ogulinsko-plašćanskoj zavali. Međutim, čak ni taj naziv Ogulinsko-plašćanske zavale ne obuhvaća Saborsko koje se nalazi na višoj nadmorskoj visini od Plaškog, Tounja, Josipdola i Ogulina. Naime, Saborsko, Blata, Lička Jesenica i Begovac nalaze se između 450 i 900 metara nadmorske visine, dok je nadmor-

² LEČEK, „Struktura seljačke obitelji Prigorja i Hrvatskog zagorja (1918. – 1941.)“, 284.

³ U Hrvatskoj se usmenom poviješću dosada ponajviše bavila Suzana Leček. Vidi njezine radove: LEČEK, „A mi smo kak su stari rekli“, 231-246; LEČEK, „Nisu dali gospodaru 'z ruk...““, 25-47; LEČEK, „Usmena povijest – povijest ili etnologija? Mogućnosti suradnje povjesničara i etnologa“, 149-154 i LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*. Osim njezinih radova treba spomenuti i radove politologa Mirjane Cupek Hamill (CUPEK HAMILL, „Arhivistika i usmena povijest“, 219-226) i povjesničara Darka Dukovskog (DUKOVSKI, „Povijest mentaliteta, metoda oral history i teorija kaosa“, 155-162 i 199-200).

ska visina Plaškog 385 metara. Administrativno, područje Saborskog nikada nije pripadalo Lici, već se oduvijek nalazilo unutar ogulinskog kotara, kasnije općine Ogulin. I danas ova općina pripada Karlovačkoj županiji, a od tradicionalnog područja Like (nekadašnje općine Otočac) dijeli ga prostor Male Kapele. Saborsko ipak pripada Gospićko-senjskoj biskupiji, što je veza s Likom. Zanimljivi su osvrti kazivača na regionalnu pripadnost. Činjenica je da svi kazivači smatraju da su Saborčani i mještani okolnih naselja mentalitetom Ličani. Iako ih je većina svjesna činjenice da su geografski izvan Like, prema jeziku, narodnoj nošnji i narodnim običajima i Srbi i Hrvati ovoga područja su Ličani. Činjenica je da i stanovnici Plaškog smatraju sebe Ličanima, a slično rezoniraju i stanovnici Modruša i Josipdola.

Govor kazivača

U govoru ovoga kraja razlikuju se mještani pravoslavne i rimokatoličke vjeroispovijesti. Govor srpskoga pravoslavnog stanovništva uglavnom je štokavski ijekavski, a Hrvata rimokatolika uglavnom štokavski ikavski s čakavskim primjesama.⁴

Kratka povijest doseljavanja hrvatskog (rimokatoličkog) i srpskog (pravoslavnog) stanovništva na prostor Saborskog i okolice

Prostor današnje Ličke Jesenice (i Begovca i Blata) nastanjen je pravoslavnim stanovništvom u 17. stoljeću, odnosno već 1609. godine. Jesenica se nalazila pod Habsburškom monarhijom i vidljivo je da je tom prilikom nastanjeno 532 ljudi, od čega 190 vojnika. Godine 1611. pravoslavni doseljavaju u Ličku Jesenicu, a u toj se skupini nalaze 62 obitelji koje su brojile oko 600 ljudi. Te su obitelji imale zadatak da obnove tvrđavu u Ličkoj Jesenici kao najjistureniju točku prema Osmanlijama. Kako su bili nezadovoljni svojim položajem u Ličkoj Jesenici, sele se nakon 14 godina u Sveti Juraj kod Senja, a odande odlaze u Ravne kotare. Tri obitelji (jedan Vidaković i dvije obitelji Čikara) vraćaju se u Jesenicu 1640., a uz njih se naseljavaju i Pavlice, Kovačevići, Jurkovići, Milakovići, Grbe, Jovetići, Momčilovići, Dragići, Malbaše, Vukelići i Kneževići. Opsenice su kasnije doselili iz okolice Korenice, a Dudukovići i Price doselili su u 20. stoljeću.⁵ Saborsko je nastanjeno uglavnom krajem 17. i početkom 18. stoljeća, kada su iz tadašnje Kranjske, Ogulinsko-plašćanske zavale, iz Like i iz Krbave doseljeni rimokatolici Antolići, Bićanići, Brajdići, Butorci,

⁴ CRNIĆ NOVOSEL, MARINKOVIĆ, „Govor Saborskoga u kontekstu susjednih ikavskih štokavskih govora“, 11-30.

⁵ PAVIČIĆ, *Seobe i naselja u Lici*, 1962.; O doseljavanju na područje Ličke Jesenice, Blata i Begovca vidi u: KNEŽEVIĆ, *Lička Jesenica*.

Conjari, Čorci, Dumenčići, Galovići, Grdići, Hodaci, Kovačići, Krizmanići, Matovine, Malkoči, Sabljaci, Sertići, Spudići, Špehari, Štrci, Štefanci, Tomšići, Vukovići i Žagrovići te pravoslavni doseljenici Šolaje. Kao mjesta odakle su se doselile pojedine obitelji spominju se Pazarište, Stajnica, Sinac, ali i Cetingrad, Drežnik Grad i Slunj.⁶ O doseljavanju i podrijetlu vlastitih obitelji govore i kazivači. Vukašin Vukelić iz Ličke Jesenice kazuje da je njegova obitelj porijeklom iz Crne Gore i da su došli ovamo s Turcima. Kazivači rimokatoličke vjeroispovijesti i hrvatske nacionalnosti kazuju kako je činjenica da su njihovi »preci naseljeni s područja Brinja i Otočca i da su u Saborsko donijeli čakavštinu i ikavicu te lički mentalitet.« Na sličan način rezoniraju i ostali informatori. Kod većine postoji tradicija o doseljavanju, ali točna lokacija odakle su došli njihovi preci nije poznata. Jedan dio kazivača informirao se o podrijetlu svojih predaka putem objavljenih knjiga.

Svjedočanstva o životu, ekonomskom položaju i djelatnostima stanovništva Saborskog i okolice u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata

O obitelji i obiteljskim zadrugama

U kraju oko Saborskog, kao što je to slučaj i u ostalim dijelovima dinarskog prostora sredinom 20. stoljeća, većina porodica bile su još uvijek složene obitelji. Naime, uglavnom su tri generacije živjele skupa pod istim krovom. Do početka 20. stoljeća podijelile su se velike zadruge (zadruge s više desetaka članova u kojima nije bilo samo više generacija već i više različitih porodica s istim prezimenom). Zadruga u vrijeme kojega se kazivači prisjećaju više nema, ali je činjenica da su kazivači živjeli u proširenim obiteljima. Podjela poslova u domaćinstvima na prostoru Saborskog i okolice bila je vrlo jasna. Vukašin Vukelić iz Ličke Jesenice kazuje kako je u njegovoj kući djed bio kućegospodar: »On je određivao gdje će se orati, saditi, a svaku je večer radio raspored. Baka se brinula za ručak i oko kuće«. Darinka Momčilović djevojački Paskaš iz Ličke Jesenice kazuje kako onaj sin koji se prvi oženi ostaje kod kuće dok ostali moraju napustiti kuću. Petar Vrclj iz Begovca kazuje o velikoj obitelji u kojoj je odrastao: »Bio je prostor u kojem smo živjeli 12X7 metara. Nismo se podijelili, pa smo svi skupa živjeli. Bili smo nas tri, ćaća i mati, stric i strina i njihovo četvero djece.« Takve nepodijeljene, proširene obitelji, u kojima su zapravo dvije obitelji živjele skupa, bile su uobičajene za ovaj dio ogulinskog kraja. Kuće su obično imale tri prostorije. Postojala je srednja, velika soba i jedna manja. U srednjoj sobi bilo je

⁶ Najopširnije o svim obiteljima u Saborskom vidi na: „Saborčanski rodovi-Saborsko.net“. Vidi i tekst: VUKOVIĆ, „Saborsko između lokalne tradicije i znanstvenih istraživanja“, 151-155.

i ognjište. Desno od srednje sobe ulazilo se u veću sobu, a lijevo u manju sobu. U velikoj se sobi stanovalo i spavalo, a soba se zagrijavala zidanom peći u koju su bili ugrađeni petnjaci. Ljeti se spavalo uz ognjište. Zimi je bilo hladno i sve se odvijalo u većoj sobi. Tamo su ljudi jeli, spavali, pleli, tkali. Seosko imanje imalo je i štalu kao i druge poljoprivredne prostorije. Djedovi su bili kućedomaćini ili kućegospodari. Kućedomaćini su držali ključeve od škrinje u kojoj su se nalazile namirnice na tavanu, ali i od škrinje gdje se držao novac. Činjenica da su se kuće dijelile tako da bi se dio objekta odrezao i odnio na neko drugo mjesto, upućuje na to koliko je siromaštvo vladalo u tom dijelu ogulinskog kraja. Očito je da nije bilo lako podići kuću i osamostaliti se, odnosno osnovati obitelj bez imovine, pa se stoga i kuća odnosno drveni materijal doslovce podijelio. Ivan Sertić iz Saborskog prisjeća se kako su mnogi muškarci morali napuštati svoje rodne kuće zato što nisu tamo mogli ostati zbog velikog broja braće. Takvi su se muškarci obično ženili u kuće u kojima su bile samo kćeri, a ne sinovi. »Moj se otac priženio u Biljevinu gdje su bili djed i baka i jedna sestra od mame. Otac je imao tri brata i tri sestre, pa nije bilo mjesta u kući gdje je odrastao. U kući u Skradi (lokacija sela bila je na području današnjeg poligona Eugen Kvaternik)⁷ tako je ostao najmlađi stric. Bila je to mala kućica. Išao sam u svatove 1958. godine u tu kućicu i ne znam gdje su se svi oni mogli smjestiti u tako mali prostor. Stric je nakon formiranja poligona odselio u Novsku.« Ljudi se živjeli u malim prostorima koji danas ne bi bili dovoljni za više od dvoje ili troje ljudi. Također, u vrijeme nakon Drugoga svjetskog rata, ljudi su tijekom tri godišnja doba često boravili vani, a vrlo malo unutar kuće, te je svatko imao svoje zadatke koje je trebalo na vrijeme obaviti. Samo se tijekom zime više vremena provodilo u kući.

Onih koji su bili imućniji bilo je malo. Marija Čorak prisjeća se kako je njezina primarna obitelj bila nešto imućnija od ostalih: »Bilo puno blaga, naroda, slugu. Imali mi Bičanić Nikolu, slugu na Čorkovoj Uvali koji je služio pet godina, a podrijetlom je bio iz Sertić Poljane kod Korenice. Služio je za odjelce i nešto novaca.« U obitelji u koju se Marija udala novčane je poslove u potpunosti vodio djever Milan, koji nije bio oženjen. Svi su davali novac njemu: »Dobila sam 73 000 dinara dara kada sam se udala, a moj muž je sav novac dao njemu.« Očito je da je samo na taj način moglo funkcionirati mnogočlano kućanstvo, jer se smatralo da samo jedna osoba treba voditi financijske poslove. Marija spominje u svojem sjećanju kako je djever Milan prodavao i stoku nakupcima te da ukućani nikada nisu znali koliko je Milan pritom zaradio.

⁷ Nakon formiranja poligona Slunj iseljena su naselja Močila, Tepavci, Sekulići, Gornje Primišlje, Milkovići, Slušnica, Vrelo Mrežnice, Ljetišta, Ljupča, Medarice, Skrada, Zbjeg i Tržić (KNEŽEVIĆ, *Lička Jesenica*, 84).

Brojne obitelji ostale su nepotpune zbog toga što su im stradali muški članovi (često i hranitelji) obitelji u ratu. Majka Darinke Momčilović ostala je s 28 godina udovica i nikada se poslije nije udavala: »Odabrala je odgajati svoju djecu, a svekar i svekrva su je uvijek poštivali. Ona se tako nepismena da njezina djeca završe fakultete i visoke škole.« Odrastanje bez oca, koji je bio u tadašnjim tradicionalnim uvjetima nositelj ekonomske moći obitelji, bilo je iznimno teško. Žene su same podizale djecu, a često se događalo da pritom nisu imale nikakvu pomoć svojih roditelja ili roditelja supruga koji je stradao ili nestao. Sama činjenica da je oko 500 ljudi iz Saborskog stradalo u Drugome svjetskom ratu, upućuje na težinu stradanja ovog malog mjesta.⁸ Jelka Galović zbog neimaštine je morala služiti u Karlovcu: »Kao ratno siročće sam služila u Karlovcu, a sestra je služila u Čakovcu. Nikada ne znamo gdje je tata stradao. Tata je stradao 1945. Nastavila sam treći i četvrti i završila sam četiri razreda.«

O uvjetima života domaćinstva pretežno posvećenog poljodjelskoj i/ili stočarskoj djelatnosti

Najveći broj domaćinstava na području Saborskog i okolice preživljavao je od uzgoja stoke i zemljoradnje. Narod je jako ovisio o vremenskim prilikama. Tako se Darinka Momčilović prisjeća kako je njezina baka »1950. godine u svega pola sata prebrala sav urod graha te godine radi velike suše. Ipak, ljudi su bili jedni drugima na pomoć i prilagođavali su se nedaćama kojima su bili izloženi. Uz kupus i grah ponajviše se jeo krumpir, a ljudi su u nestašici od susjeda posuđivali mlijeko i brašno.« Ipak, bilo je i onih imućnijih koji su se bavili kirijanjem (šumskim radovima), koji su držali pilane, mlinove i koji su radili na željeznici. Nakon rata otvorena je i tvornica celuloze u Plaškom, gdje je bilo zaposleno više osoba iz današnje općine Saborsko. Tvornica je prema procjenama kazivača zapošljavala čak 1200 radnika, a jedan dio radnika bio je s područja Bosanske krajine te su u Plaškom imali smještaj. U tvornici celuloze u Plaškom otvorenoj 1963./1964. radilo je čak 100 Jeseničana.⁹ Iz Begovca je u tvornici radilo barem 10 osoba, a jedan je dio radio u šumariji u Plaškom. Svaka željeznička stanica imala je najmanje dvadeset radnika. Ilija Jovetić iz Ličke Jesenice ističe kako je među seljacima bilo nakupaca stoke: »Mile Jovetić bio je najveći prodavač stoke od Slunja do Otočca, u Slunju kupi jeftinije stoku,

⁸ KRIZMANIĆ, *Saborsko i uža okolica*, 12. Na području Ličke Jesenice tijekom Drugoga svjetskog rata stradalo je 86 ljudi i to 73 od strane partizana, 7 od strane četnika i njih šestoro od strane ustaša. KNEŽEVIĆ, *Lička Jesenica*, 82.

⁹ Prema pisanju Rade Kneževića, čini se da je 1989. godine bilo 89 osoba koje su iz Ličke Jesenice putovale na posao. (KNEŽEVIĆ, *Lička Jesenica*, 85).

a u Otočcu ili u Bosni proda. Radio je to do ovoga, posljednjeg rata.« U Bosni se također mijenjala drvena građa, janjeća i ovčja kožu za brašno, alat, kavu, kožne opanke i začine. Glavno zanimanje oca Save Malbaše bilo je kirijašenje s obzirom na to da je posjedovao pilanu u Ličkoj Jesenici. Prije nego što je otvorio pilanu, Malbaša je kupio mlin od Miljenka Milakovića i pokraj njega otvorio pilanu. Od zarade s pilane sagradili su četiri kuće jer su iz početka živjeli zajedno sa stricem i njegovom djecom. Uz Malbaše, kirijašenjem u Jesenici bavio se i Janko Duduković. Izgradnjom, modernizacijom i održavanjem kvalitetnih cesta znatno je bio olakšan brži, sigurniji i isplativiji kolni prijevoz, pa se na području današnje općine Saborsko razvilo kirijašenje kao zanat ili kao povremena dopunska djelatnost i u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata. Tim su se zanimanjem bavili mnogi mještani ovog dijela ogulinskog kraja kojima prihodi od klasičnih seljačkih djelatnosti nisu bili dovoljni. Pilane su postojale i u Saborskom, jedna na Kuselju, a druga u Saborskom, gdje je bilo dosta zaposlenih. Podignuli su ih Primorci – Marčelja i Vilhar. U pilani su se izrađivali pragovi za prugu, a Vilhar je kasnije pilanu prodao Kosanoviću. Uz pilane, na Javorniku je postojala krečana s trideset zaposlenih. Jeseničani zaposleni u tvornici celuloze u Plaškom nisu morali putovati na posao u Plaški, već su radili u krečani na Bjeljevinama.¹⁰ Osim pilana i mlinova bilo je i kovačnica za plugove, kotače i sjekire. Tako su Dušan i Nikola Vezmar bili kolar i kovač u Blatima. Pojedini stolari izrađivali su namještaj od javora i jasena, ali takvih je bilo relativno malo. Pojedini majstori su, prema kazivanju Darinke Momčilović, izrađivali i peći za grijanje te kuće.

Velik broj stanovnika područja današnje općine Saborsko bio je zaposlen na željeznici. Željeznički je promet znatno unaprijedio cjelokupno gospodarstvo područja današnje općine Saborsko, a posebno je ubrao razvitak naselja blizu kojih je željeznica prolazila. Naime, radovi na pruzi između Plaškog i Vrhovina trajali su od 1912. do 1918. godine. Željeznica je ne samo višestruko uvećala protok putnika i roba kroz regiju nego je ujedno i transport učinila bržim, sigurnijim i jeftinijim. Prometni ured u Ličkoj Jesenici prodavao je dnevno i po stotinu karata u vrijeme prije Drugoga svjetskog rata jer su toj željezničkoj stanici gravitirala sva mjesta između Otočca i Tobolića na slunjskom području.¹¹ A istodobno je uspostava željezničkog prometa stvorila razgranat sustav željezničarskih službi koji je stanovnicima regije otvorio brojne mogućnosti stalnog zaposlenja. Saborčani, Begovčani, Jeseničani i stanovnici Blata željezničarski su posao s pravom doživljavali kao »državnu« službu, tj. kao izvor redovnog i stalnog prihoda. Na željeznici nisu bili zaposleni

¹⁰ *Isto*, 84.

¹¹ *Isto*, 125.

samo stanovnici Plaškog i Saborskog već i mještani sela koja su inače gravitirala prema Slunju (Močila, Zbjeg, Tobolić). Prema riječima Save Malbaše, samo iz Ličke Jesenice bilo ih je 70 ondje zaposlenih. I iz Begovca je bilo zaposlenih na pruzi. Petar Vrcelj prisjeća se: »Nas je puno radilo na pruzi, možda čak pet iz sela. Ljeti mijenjaš šinje, a zimi čistiš snijeg. Bila su tri cestara koji su krpali rupe jer je bila bijela cesta.« Prometnica između Plaškog i Saborskog asfaltirana je 1978. godine.

U vrijeme ranih sedamdesetih malotko je imao traktor, pa se zemlja ručno obrađivala. Đorđe Momčilović iz Blata prisjeća se: »Majka je obavljala teške poslove motikom jer u to vrijeme nije bilo traktora. Imali su samo volove i plug, a travu se kosilo duboko u planini prema Lisini, prema Toboliću.« U nezavidnoj financijskoj situaciji bile su i obitelji iz kojih je tijekom Drugoga svjetskog rata netko stradao. Posebno su teško živjele one obitelji u kojima su očevi, hranitelji obitelji, poginuli u ratu. Udovice se nisu ponovno udavale, već su uglavnom ostajale same s djecom. Mnoge su rimokatoličke žene ostale udovice, a budući da su im muževi bili u neprijateljskoj vojsci, uglavnom nisu mogle dobiti nikakvu pomoć od socijalističkih vlasti.¹² Oni koji su bili siromašni odlazili bi u nadnicu. Tako je majka Darinke Momčilović odlazila u nadnicu i ondje zaradila za čitav dan kopanja za maramu ili kakav metar tkanine. Neke kazivačice morale su služiti u većim gradovima kako bi majke oslobodile hranjenja još jednih usta, dok su dječaci, još kao mali, morali obavljati teže poslove jer nije bilo nikoga tko bi to mogao odraditi.

O trgovini, ugostiteljstvu i elektrifikaciji

U vremenu kojim se ovdje bavimo trgovina u Saborskom i okolici nije, čini se, nedostajalo, a bilo je i gostionice. Nakon Drugoga svjetskog rata otvorene su trgovine u kojima su se mogle nabaviti samo nužne namirnice. Darinka Momčilović ističe kako su se u trgovini u Ličkoj Jesenici mogli nabaviti petrolej, šećer, sol, sapun (kasnije Radion), jestivo ulje, brašno, lastika, boja za zidove... Petar Vrcelj iz Begovca govori o trgovini u tom zabitnom selu: »Dućan je postojao u Blatima. Držalo ga je poduzeće Zvijezda iz Ogulina, odnosno Lika Promet iz Plaškog. U dućanu se moglo nabaviti šećer, kavu, bombone, brašno. Djeca su za jaje mogla dobiti bombon. Postojala je i slastičarna u Plaškom koju je držao Albanac Rustemi.« U Ličkoj Jesenici bile su dvije trgovine prema riječima Nikole Jovetića, a on je bio zaposlen u lokalnoj gostionici. U samom Saborskom postojale su četiri trgovine. U razdoblju prije Drugoga svjetskog rata Plaški je bio lokalno (općinsko) središte i za Saborsko. Tako je u naselju Nikola Pešut bio glavni ugostitelj (uz Srđića i Tomljenovića), a u

¹² KRIZMANIĆ, *Saborsko i uža okolica*, str. 154.

mjestu je bilo više od 5 gostionica i oko 10 trgovina. Važno je za spomenuti kako je elektrifikacija provedena na području Saborskog 1967./1968. te kako su ljudi tražili mali broj priključaka ističući kako im je potrebna samo sijalica i jedan priključak. Kasnije, kada je došlo do priključivanja strojeva koji su postali nužni u gospodarstvu, uvidjeli su da im nije dovoljan jedan priključak. Elektrifikacija je zaobišla sela Skradu, Čorkovu Uvalu i Ravni Lug, pa je iz tih sela krenulo ubrzano iseljavanje.¹³

O rađanju djece, vjenčanjima i običajima oko smrti

Djeca su se na području Saborskog duboko u socijalističko razdoblje rađala kod kuće. Isprva su ih porađale priučene babice, a tek kasnije je u Saborsko došla stručna, profesionalna babica. Broj djece u kući uvijek je bio velik. Vukašin Vukelić iz Ličke Jesenice prisjeća se: »Djeca su se doma rađala. Kada je majka trebala roditi, jedno od moje braće, spremala se kiša i trebalo je skupiti sijeno. Ona je još sudjelovala u tome, a zatim je otišla u kuću i ondje je rodila. Baka joj je pomogla.« Ako je bilo komplikacija, umrlo bi ili dijete ili roditelja ili oboje. Žene su ostajale ponovno trudne praktički odmah nakon porođaja. Zbog velikog broja porođaja u Saborskom je zaposlena babica. U Saborskom je bio običaj da se dijete krsti dva do tri dana po porođaju. Neposredno nakon Drugoga svjetskog rata u Saborskom nije bilo župnika, pa su bebe vozili u okolne župe, najčešće u Drežnik Grad. Kada je došlo do masovnijeg iseljavanja pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća, primalja se preselila u Plaški. Rodilje su se dakle vozile u bolnicu da rode ili je dolazila primalja. Tako je bilo do sedamdesetih, a onda je uvedena stalna ambulanta u Saborskom. Petar Vrcelj prisjeća se kako je u Begovcu bila seoska baba koja je porađala djecu: »Zvala se Soka. Djeca su znala i umrijeti. Ako bi umrlo novorođenče, onda se nije sahranjivalo u groblje nego u krčevine. Najčešće se takvo dijete zakopalo po noći.« U Saborskom su očevi sami izrađivali škrinjice i pokopali mrtve bebe. Bilo je i namjernih pobačaja s obzirom na veliki broj porođaja.¹⁴ Tako su pojedine žene travama znale izazvati pobačaj.

Mladi su se upoznavali na raznim mjestima. Brakovi su se sklapali uglavnom iz najbliže okolice. Pravoslavni iz Ličke Jesenice najdalje su odlazili do Plaškog, Dabra i Vrhovina. Iz Saborskog su bila svega tri nacionalno mješovita braka. Bilo je nešto brakova između Srba iz Dabra (okolica Otočca) i Srba iz Ličke Jesenice. U Ličkoj se Jesenici nalazila željeznička stanica, pa su mnogi Dabrani i mještani drugih naselja u okolici dolazili u Jesenicu. Drugi razlog za dolazak u Ličku Jesenicu bili su mlin i

¹³ Isto, 183.

¹⁴ U Ličkoj je Jesenici živio Ilija Vidaković Rođan, koji je imao 14 djece. Umro je 1977. godine. (KNEŽEVIĆ, *Lička Jesenica*, 90).

pilana. I tom su se prilikom mogla dogoditi i poznanstva. Mjesto gdje su se mladi iz Begovca, Ličke Jesenice i Blata upoznavali bio je dom kulture u Ličkoj Jesenici. »Ondje su bila prela, čijalo se perje, tkalo se, a mladi su se okupljali,« kazuje Vukašin Vukelić. Jelka Galović iz Saborskog također kazuje da su kuće bile pune i da su se mladi upoznavali prilikom čijanja perja: »Upoznala sam supruga s 19 godina. Išli su dečki i cure u prelo i sastajali su se. Sjede cure, a puna kuća dečki i nisi ni znao za koga ćeš ići.« Upoznavanja su se mogla dogoditi i na zborovima. Od pravoslavnih zborova najpoznatiji su bili onaj u Jesenici na Svetog Iliju 2. kolovoza (Ilinje) i onaj u Dabru na Veliku Gospojinu 28. kolovoza. Pravoslavni su odlazili i na katoličku Mladu nedjelju u Glibodol na Cvjetnu nedjelju. Rimokatolički zbor u Saborskom bio je na Svetog Ivana Nepomuka (Ivanica). Odlazilo se i u Cetingrad na Josipovo, na Jurjevo u Lađevac, na Antunovo u Drežnik Grad, na Petrovo u Prijeboj, na Svetu Anu u Plaški, na Veliku Gospu u Krasno, na Svetu Jelenu u Rakovicu i na Križevu u Vaganac.¹⁵ Najveći zbor bio je na Veliku Gospu na Krasnom. Tamo je stizalo mnogo posjetilaca iz čitave Like i Krbave. Iz Saborskog se na taj zbor putovalo tri dana, a za popudbinu se nosila pogača, pečena kokoš i masnica. Voda se nosila u tikvama. Putovalo se u grupama po zaseocima. Djevojke koje su imale mladiće išle su obično u grupi sa svojim mladićem. Kod pravoslavnih zborovi su se uglavnom odvijali pred crkvom. Prvo bi se odigralo kolo, a poslije bi došli muzika i pečenje prasaca. Vukašin Vukelić prisjeća: »Dolazili su i Bosanci od Izačića s kruškama i voćem na naš zbor. Romi su prodavali igračke i namještaj, željezne predmete i ogledalca.« Na zbor Svetoga Ilije u Jesenici dolazili su redovito i katolici. Kazivači se prisjećaju da se ondje pjevalo: »Jesenico, oko tebe voda, ašikovat u tebi je zgoda.« Katolici su odlazili na zborove na Krasno. Jelka Galović kazuje kako se ondje odlazilo »pješice grupno i opet pješice nazad«. Dobro posjećen bio je i zbor u Saborskom, potom u Drežniku (na Svetoga Antu) i u Rakovici (na Svetu Jelenu). Upoznavanja su se događala i u školi. Petar Vrcelj iz Begovca opisuje kako je željeznicom putovao do škole: »U Blatima je djelovala i osnovna škola do četvrtog razreda. Dva razreda su išla prije podne u školu, a dva poslije podne. U školi su radila dva učitelja, a škola je bila područna škola Osnovne škole u Plaškom. Kasnije se išlo vlakom u Plaški. Moja je kuća bila četiri i pol kilometra od stanice, pa se svako jutro dizalo oko 4:30 ujutro, hodalo do stanice i u školu. Oko 15 sati bio je vlak natrag. Iz Blata i Begovca nas je 15 išlo u školu u Plaški. Lička Jesenica odlazila je u školu u Saborsko od petog razreda.« Djeca su uz školu imala i mnoge druge obaveze. Tako su, prema kazivanju Darinke Momčilović, morali čuvati kokoši, svinje, ovce, krave, plijevili su vrt, skupljali plodove i tek navečer učili uz petrolejku. Malo starija djeca sijala su kukuruz, rezala drva,

¹⁵ KRIZMANIĆ, *Saborsko i uža okolica*, 45.

sadila krumpir, donosila vodu u kuću i unosila drva. Ženska su djeca još k tome morala tkati i peglati. Djeca nisu jela zajedno s odraslima za stolom. Štoviše, jela su na podu iz iste zdjele. Nježnosti između roditelja i djece uglavnom nije bilo. Brinulo se samo o tome da su djeca sita, toplo obučena, obuvena i zdrava. Roditelji se nikada nisu igrali s djecom, a nije bilo uobičajeno da otac u krilu drži žensko dijete. Prema Darinkinu mišljenju, čini se da su roditelji često pretjerali u dječjem radu. Tako je malotko imao vremena za druženje, ples, sport i knjige. U Saborskom se u jednoj zgradi nalazio mjesni ured, šumarija i poljoprivredna zadruga. U stanovima su bili učitelji i prostrana dvorana za plesove. Postojao je i tamburaški orkestar i pjevački zbor u Saborskom. Koncerti su bili održavani i u Plaškom u Domu. Sasvim sigurno su i to bila mjesta gdje su se mladi ljudi mogli upoznati. Pripreme za vjenčanje bile su mnogo jednostavnije od današnjih. Bara Matovina govori o tome koliko je siromaštvo vladalo u tome kraju: »Kada sam se išla udavat', išla sam posudit' cipele od susjede, idem se udat'«. Dakako, nije bilo uobičajeno da žene i muškarci prije braka konzumiraju odnose. Zato je majka Bare Matovine govorila svojim kćerima: »Pametne budite, nemate tate, nemojte okopiliti se koja.«

Nekada su članovi momkove obitelji odlazili isprostiti djevojke kod njihovih očeva. Prvi bi dan obično došle svekrva i neka rođakinja, a ako bi prošnja uspjela, onda bi drugi dan dolazio zaručnik s nekolicinom rođaka i prijatelja.¹⁶ Prema kazivanju Darinke Momčilović, vidljivo je da su djevojke koje se nisu udale do svoje 20. godine smatrane starim curama, a vrlo često se događalo da se takve nikada i ne udaju. Znalo se dogoditi i da se momci ne ožene, ali takvi su najčešće bili ili »bolesni, ili neradnici, ili su sjedili u kafani«. Danica Žakula iz Ličke Jesenice prisjeća se da su konji bili prilikom vjenčanja okićeni peškirimama kao i kola: »Bila je tu i jugoslavenska zastava, a na svadbama je bilo i do 100 ljudi.«¹⁷ Hrvatsko je stanovništvo u najvećoj mjeri na vjenčanjima nosilo hrvatski barjak, a svi ističu kako su se vjenčali pod petokrakom. Za razliku od Srba koji su se nakon Drugoga svjetskog rata vjenčali u matičnim uredima, Hrvati su se vjenčali i u crkvi i u matičnom uredu. Do Drugoga svjetskog rata držalo se do pravoslavne vjeroispovijesti. Pravoslavni Srbi držali su do svoje krsne slave te da je na krsnu slavu „sveštenik“ posjećivao kuću koja je slavila tu krsnu slavu i ondje krstio malu djecu koja još nisu bila krštena. Sava Malbaša kazuje kako Srbi u vrijeme socijalizma nisu držali do pravoslavlja: »Čak je crkva u Jesenici stajala porušena do 1977. godine kada je pokrivena. Nikola Kotur, svećenik koji je

¹⁶ CONJAR CETINJANIN, „Analiza promjena baštinskih praksi na području Saborskog“, 121-122.

¹⁷ Običaje oko vjenčanja kod rimokatolika odlično opisuje Krizmanić u svojoj monografiji Saborskog. KRIZMANIĆ, *Saborsko i uža okolica*, 56-62.

opsluživao i područje Ličke Jesenice, pokrio je građom crkvu 1977. godine kako ne bi dalje propadala.«¹⁸

Snahe su, prema kazivanju Darinke Momčilović iz Ličke Jesenice, obavljale mnoge poslove. Tako su čistile kuću, dvorište, štalu. Bavile su se tkanjem, prele su, plele, vezle, muzle krave, sušile sijeno i pomagale u spremanju plodova. Svekrve su uglavnom radile u kući i najčešće su kuhale. U miraz su obično donosile zemlju, šivaću mašinu, namještaj, posteljinu. Majka Darinke Momčilović u brak je donijela javorov namještaj, a svekar je kupio livadu koja se vodila na Darinkino ime.

U Saborskom dugo vremena nije bilo zdravstvene zaštite. Kazivači spominju da je jednom tjedno dolazio u prostor Doma kulture liječnik iz Plaškog. Stanovnici naselja Biljevina, Sertić Poljana i Kuselja odlazili su na Plitvička Jezera u ambulantu dr. Deviću (na Mukinje) jer im je on bio bliži. Za ozbiljnije probleme odlazilo se u bolnicu u Ogulin. U to se vrijeme nije znalo od čega ljudi obolijevaju, a javno se tek znalo kada bi netko obolio od raka. U ranim pedesetima, o tim se bolestima ništa nije znalo. Kada bi netko od starijih obolio, prema riječima Darinke Momčilović, odlazilo se apotekaru, a ne liječnicima, pa se uzimalo lijekove koje je apotekar preporučio. Starci su također imali svoje zadatke u kućanstvu, pa su tako pazili da se vatra na ognjištu ne ugasi, obilazili zasijano, čuvali unučad i obilazili stoku. Kao što navodi Darinka Momčilović iz Ličke Jesenice, najčešće se umiralo od srčanih bolesti, raka i tuberkuloze, a bilo je mnogo onih koji su godinama bili nepokretni jer nisu na vrijeme dolazili do liječnika. Higijena nije bila na razini, a Darinka Momčilović ističe da su ljudi sami radili sapun, odnosno lukšiju za pranje rublja. Lukšija i pepeo bili su prokuhani u vodi i procijeđeni. U kotao bi se stavilo bijelo rublje, prekrilo jednom krpom i na to se stavljao pepeo i nalila voda. Kotao je bio na verige da se voda može zagrijati i kuhati. Ohlađeno se vozilo na potok, rijeku ili jezero i dobro se ispiralo. Lukšijom su se također prali stolovi, klupe i podovi.

Pisane oporuke nisu bile uobičajene u starije vrijeme. Sve je bilo usmeno dogovoreno. Tako je djed Darinke Momčilović istaknuo da će njegovu zemlju dobiti onaj kod koga on umre, odnosno tko će se pobrinuti za njega u starosti. Stric Mićo koji je otišao u Ameriku odrekao se svojeg dijela zemlje u korist druge braće te je njegova zemlja bila podijeljena podjednako između ostalih.

Kada bi netko od Hrvata, rimokatolika, osjetio da mu se bliži posljednji trenutak, znali su zvati rimokatoličkog svećenika. Ako bi tko zatražio, mogao je dobi-

¹⁸ Dobar opis vjenčanja, ali i drugih običaja, dala je Danica Conjar Cetinjanin, koja je provela izvrsno istraživanje na području općine Saborsko. (CONJAR CETINJANIN, „Analiza promjena baštinskih praksi na području Saborskog“, 101-130.)

ti i posljednje pomazanje. Svećenika se dovodilo na konjima i kolima, a prilikom davanja posljednjeg pomazanja, prema riječima više kazivača, prisutni bi ukućani kuckali. Bio je to intiman, obiteljski trenutak. Gotovo nitko u razdoblju socijalizma nije umirao u bolnici. Nakon ustanovljene smrti, posebno priučeni muškarci ili žene presvukli bi i obrijali mrtvaca. Muškarci su to radili za muškarce, a žene za žene. Potom se mrtvac položio u jednu prostoriju. Mrtvac bi bio položen na dasku, a škrinja za njega bila je izrađena od jelovih dasaka. Potom se tu noć čuvalo. Ljudi bi čuvali uz tihi razgovor, sjedili bi, pili i kartali te jeli. Drugi je dan bio sprovod. Mrtvac se vozio u kolima, a sprovod je išao iza kola. Mrtvac se unosio i u crkvu, obavila bi se zadušnica, a u crkvi su bila nosila, pa su se škrinja i mrtvac nosili na nosilima do groblja. Groblje je bilo udaljeno i moralo se na rukama nositi mrtvaca. Zimi se mrtvaca prevozilo saonicama do groblja. U Saborskom su se, u slučaju da umre ženska osoba, zvana crkve oglašavala dva puta, a u slučaju smrti muškarca tri puta. Kada bi umrlo malo dijete do 12 godina, zvonilo bi malo zvonu, dva ili tri puta.¹⁹ Kod pravoslavnih u Ličkoj Jesenici groblje je bilo prilično daleko. Danica Žakula kazuje: »Grobovi su se kopali po redu po kućama. Kopali su uglavnom ljudi iz sela. Kada se sanduk nosio, budući da je dva kilometra u Jesenici do groblja, mijenjali su se nosači, čak i do tri ili četiri puta.« Čini se da su se u velikoj mjeri i Srbi bili sahranjivali uz pravoslavnog svećenika koji je dolazio iz Plaškog. Ako bi umro zaručnik neke djevojke, ona bi išla u bijeloj vjenčanici u koloni te je nosila prstenje koje bi bacila u grob za pokojnikom.

Odnosi Srba i Hrvata

Zanimljivo je da su odnosi Srba i Hrvata u vrijeme socijalizma, unatoč stradanjima u Drugome svjetskom ratu i neposredno nakon rata, bili relativno dobri do 1991. godine. U Saborskom, na Kuselju, u Skradi i u Sertić Poljani Hrvati su bili okruženi srpskim selima. Zajedničko školovanje u Saborskom u višim razredima osnovne škole i odlazak na radno mjesto u tvornicu celuloze u Plaški zbližavali su Srbe i Hrvate toga područja. Ipak, treba reći da su nacionalno mješoviti brakovi bili iznimno rijetki. I Bare Matovina, koja je izgubila sina u posljednjem, Domovinskom ratu, kazuje o tome da su odnosi bili dobri: »Odnosi sa Srbima su bili prije rata dobri. Uvijek su Srbi kod nas dolazili u goste. Ljuba, Srpkinja po nacionalnosti, uvijek nam je donosila nešto za pojest. Nisi moga vjerovat da će se to tako dogodit. Oni meni nisu pobili svi sina. Ne možeš ih mrziti sve.« Definitivno je pitanje koliko su iskreni bili odnosi Srba i Hrvata nakon Drugoga svjetskog rata kada su i jedni i drugi nosili teške traume iz toga vremena. Ipak, jugoslavenske su se vlasti trudile

¹⁹ *Isto*, 125.

da pod krinkom bratstva i jedinstva svi zločini koji su se zbili u ratu i neposredno poslije njega budu stavljeni »pod tepih«.

Sjećanja na rat, izbjeglištvo i stradanje

Ratna stradanja u Domovinskom ratu svakako su najteže razdoblje svih stanovnika današnje općine Saborsko, bili oni Hrvati ili Srbi. Činjenica je da je Saborsko bilo jedino većinsko hrvatsko naselje nekadašnje općine Ogulin koje je bilo okupirano. Tijekom svibnja 1990. održani su izbori na području Hrvatske na kojima je pobijedio HDZ. U općini Ogulin pobijedio je SKH-SDP s 52,9 % glasova u drugom krugu izbora za Vijeće općina Sabora SRH. Referendum za autonomiju Srba u Hrvatskoj održan je i na području bivše općine Ogulin u svim mjesnim zajednicama gdje su živjeli Srbi. Uoči referenduma, u Ličkoj Jesenici na pravoslavni blagdan sv. Ilije 2. kolovoza 1990., ispred hrama sv. Ilije, održan je srpski miting na kojem se okupilo oko tisuću ljudi. Na Veliku Gospojinu 28. kolovoza 1990. održan je sličan miting u Drežnici, a na Malu Gospojinu 21. rujna miting u Plaškom. Od 30. prosinca 1990. naselja Plaški, Vojnovac, Janja Gora, Begovac, Blata i Lička Jesenica ulaze u sastav SAO Krajine nakon provedenog referenduma kojim su pripojeni općini Titova Korenica. U sukobu koji je uslijedio na Plitvicama 31. ožujka 1991. stanovnici Plaškog i okolice vidjeli su opasnost za Srbe te su se probudila sjećanja iz Drugoga svjetskog rata. Plaški i područje današnje općine Saborsko imali su važnu ulogu u okviru Republike Srpske Krajine jer se na tome teritoriju nalazio i veliki Poligon Slunj kao i jer je taj prostor pod kontrolom Srba bio uski teritorij između bosanske granice i slobodnog hrvatskog teritorija. U srpnju 1991. prekinut je promet između Zagreba i Knina prugom preko Ogulina i Gospića upravo na teritoriju jugoistočnog dijela bivše općine Ogulin. Od kraja srpnja započinju otvoreni sukobi na ogulinskom području te su ubrzo uslijedili i minobacački napadi na Josipdol i okolna naselja iz pravca Plaškog.

Saborsko je ubrzo ostalo potpuno izolirano, a od 5. kolovoza 1991. započeli su i minobacački napadi na naselje. Tada je došlo do odlaska dijela žena i djece iz mjesta. Naselje tada više nije imalo struju i telefonske veze. Nakon napada na Saborsko organizirali su se Saborčani diljem Hrvatske te je krenuo konvoj prema mjestu. Prostor Slunja, Rakovice, Saborskog i Cetingrada postao je tada hrvatska enklava unutar teritorija koji su držale srpske snage. Nakon pada Rakovice intenzivirali su se napadi na Saborsko. Dana 12. studenog 1991. dolazi do sloma branitelja Saborskog i naselje su zauzele srpske snage. Među onima koji su ušli u Saborsko bilo je mnogo domaćih Plaščana i Jeseničana. Nakon okupacije uslijedila je pljačka imovine te paljenje i potpuna devastacija naselja. Nakon rata iz grobnica su ekshumirani posmrtni ostaci više

starijih Hrvata koji nisu uspjeli pobjeći. Tijekom rata u Saborskom i najbližoj okolici stradalo su ukupno 52 hrvatske žrtve.²⁰ Svakako je u razgovoru s kazivačima najteže onima koji su izgubili nekoga svojeg, a takvih je na području Saborskog i okolice bilo mnogo. Marija Čorak govori o kalvariji koju su prolazili Hrvati toga kraja: »Kada se zakovalo, onda smo bježali. Bili smo u podrumu, došli su tenkovi sa svih strana i mi se srećom sklonili u šumu. Bili smo u pećini prvo, pa pješice do Slunja, dva dana i dvije noći. Onda smo se vozili kroz Bosnu. Skidali su one koji nisu imali osobne u Jajcu. U Zagrebu smo bili u nekoj školi. Moja snaša dobije na Peščenici stan, a ja i muž smo bili u uvali Scott, pa poslije na Bjelolasicu, a nakon Oluje u Plaškom. Neka im Bog oprost, ja im ne morem oprostiti. Ubili su mi dijete.« Hrvatsko stanovništvo Saborskog, ali i čitave bivše općine Slunj, prihvatili su Muslimani Cazinske krajine te su im pomogli da idu dalje kroz Bosnu prema Zagrebu.

Srpsko stanovništvo nalazilo se tijekom četiri godine unutar Republike Srpske Krajine. Sava Malbaša prisjeća se kako su živjeli u Krajini: »U vrijeme Republike Srpske Krajine vladalo je veliko siromaštvo. Hrane je bilo, mesa koliko hoćeš, ali trebalo se odmah trošiti. Prodavalo se teletinu jedan kilogram za jednu njemačku marku.« Kolika je bila nestašica pojedinih proizvoda, govori činjenica da je 170 kilograma graha Malbaša mijenjao za vreću brašna od 50 kilograma i jednu vrećicu kave. Đorđe Momčilović iz Blata u vrijeme Republike Srpske Krajine vozio je autobus: »Petkom smo vozili iz Ličke Jesenice za Beograd. Taj je put trajao 12 sati, od četiri ujutro do 16 poslije podne. Benzin sam dobivao preko UNHCR-a. Sa sobom sam vozio kanistere kako bih se mogao vratiti u Jesenicu. Znala nas je zaustaviti srpska vojska u Bosni te su tražili da ih vozimo. Autobus je uvijek bio pun, a stalno smo švercali za Srbiju sireve, meso, med i druge domaće proizvode. Postojale su i veze s Hrvatskom. Jednom prilikom igrali su nogometnu utakmicu klub iz Plaškog i klub iz Srbije, pa su poslije utakmice na sredini terena našli Ožujsko pivo na kojem je pisalo da su ovdje bili ustaše i da su navijali zajedno s njima. Bila je to 1993. godine.« Benzin se nabavljao uglavnom od Unprofora. Rade Ogrizović kazuje kako su mijenjali jedno janje za 50 litara benzina. Ove kratke crtice pokazuju kakvo su bezakonje i kaos vladali u Krajini tih godina. Nije bilo benzina, ni novca, odnosno krajinski novac ništa nije vrijedio, cvao je šverc, a linije između Hrvatske vojske i Srba bile su vrlo labave, osobito od 1992. do kraja rata. S druge strane izbjegli Saborčani bili su smješteni diljem Hrvatske, ponajviše u Zagrebu, Ogulinu i drugim naseljima koja nisu bila okupirana te su čekali povratak.

²⁰ O Saborskom u Domovinskom ratu vidi najbolje u: VUKOVIĆ, „Saborsko u Domovinskom ratu“, 13-99.

I onda je u kolovozu 1995. godine došlo do vojno-redarstvene operacije Oluja. U akciji Oluja Srbi s područja Ličke Jesenice, Begovca i Blata bježali su preko Slunja na Glinu, a potom u Dvor u etapama. Anka Malbaša prisjeća se kako su im vojne vlasti prvo rekly da idu »do Plavča Drage, a potom do Slunja i tako dalje«. Vukašin Vukelić opisuje odlazak iz Jesenice i put kroz Bosnu do Srbije: »Otišao sam predvečer 4. kolovoza jer su već ujutro padale granate po Jesenici. Ujutro smo nastavili pješice prema Slunju, a onda do Batnoge, pa na Dvor, pa Prijedor, Prnjavor. Na cesti su nas dočekivali i dijelili nam u Bosni hranu i piće. Putovali smo uglavnom automobilima i traktorima.« U Ličkoj Jesenici ostali su samo Dušan Grba i Dušan Cvjetičanin. Rade Ogrizović kazuje kako su u Oluji mještani prvo išli prema poligonu, i kako vojska nije bila iskrena prema stanovništvu, jer bi inače stanovnici uzeli i ponešto od potrepština i uspomena. Anka Malbaša govori o tome kako su dočekani u Srbiji: »Ondje su nas dočekali kao da smo neprijatelji. Bili smo ondje uteklice i pobjeglice i prigovarali su nam što se nismo borili za svoju Krajinu. Dio naših je ostao u Batajnici, u Smederevu, u Somboru, u Novom Sadu. Posebno ih je mnogo nakon rata ostalo ondje gdje su kolonizirani nakon 1945. godine – u Rumi, u Somboru i u Vrbasu gdje su se naši uselili švapske kuće.²¹« I Vukelić ističe sličnu priču: »U Srbiji nam je bilo teško. Bili smo kao u nekom transu. Tek sam nakon 8 do 10 dana postao svjestan. Nitko od nas nije pustio stoku jer smo mislili da ćemo se vratiti. Tako su nam izgorjele krave na lancima.« Đorđe Momčilović trebao je voziti autobus za Knin onoga dana kada je počela Oluja, ali se autobus pokvario: »Granata nam je pala u dvorište. Nitko ništa nije znao, a autobus je krepao. Kako je pala granata u dvorište, puče nam ogledalo. Znao sam da ćemo sedam godina biti nesretni. Tako smo proveli sedam godina kao podstanari. Došli smo svih nas devet u jednosobni sinov stan u Srbiju. Milan je bio u miliciji, pa je imao veze te sam tako ja radio kao čuvar u jednoj firmi. Poslije sam vozio javni prijevoz, a nisam uopće poznao Beograd. Svi bi znali kada progovorim da sam iz Hrvatske. Psihički nikada nisam ni otišao iz Blata. Kada sam se vratio u Blata, sve je bilo uništeno. Za stalno sam došao tek 2012. godine. Bio nam je to šok. Ponovno sam počeo pušiti kada sam se vratio.« Činjenica je da je 59 osoba izbjeglih 1995. do 2015. godine iz Ličke Jesenice umrlo u Srbiji, dok ih je u Hrvatskoj umrlo 80 u istom razdoblju.²²

²¹ Nakon Drugoga svjetskog rata dolazi do kolonizacije stanovništva saborskog kraja u Vojvodinu. U kolonizaciji su sudjelovali uglavnom Srbi. Đorđe Momčilović prisjeća se kako je mlađi očeV brat Pero koloniziran u Vojvodinu u Sombor 1946. godine. Otišao je s petero djece i ženom ondje i u Vojvodini je dobio „švapsku“ namještenu kuću. U Somboru je radio kao postolar. Pismima smo se s njim čuli.

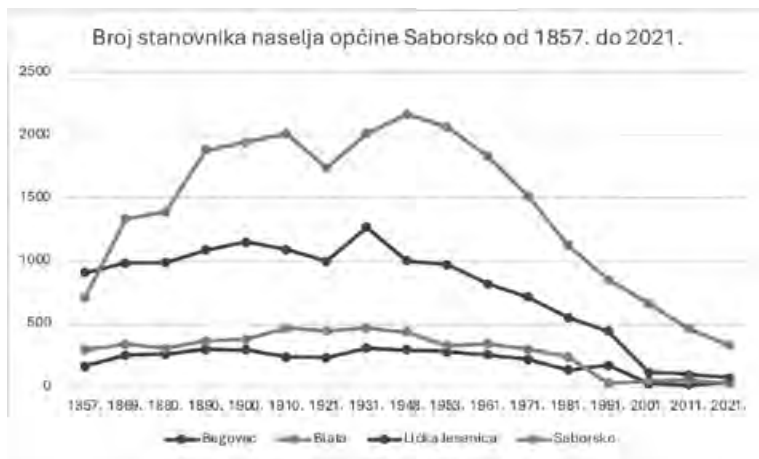
²² KNEŽEVIĆ, *Lička Jesenica*, 93.

Povratak je tako bio težak i za jedne i za druge. Svi su morali početi graditi svoj život iz početka, a uz to pokušati sagraditi suživot u teško poremećenim međuljudskim odnosima, poslijeratnoj neimaštini i općem siromaštvu koje je bilo još dodatno otežano izoliranošću područja Saborskog. Žrtve koje su pale i s jedne i s druge strane svakako nisu omogućavale uspostavljanje nekadašnjih veza koje su postojale prije rata. Danas, trideset i četiri godine od početka rata, općina Saborsko nastanjena je starim stanovništvom koje izumire. Svakim se popisom broj stanovnika smanjuje, a unatoč tome što se općina djelomično nalazi unutar Nacionalnog parka Plitvička Jezera, perspektiva čitavog kraja vrlo je loša.

Prilog I. Tablični prikaz broja stanovnika na području Begovca, Blata, Saborskog i Ličke Jesenice između 1857. i 2021. godine²³

Godina popisa	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.	2021.
Begovac	167	254	259	300	296	238	234	310	296	281	256	218	135	174	25	16	34
Blata	297	340	306	365	379	465	445	468	435	330	341	299	240	31	50	54	28
Lička Jesenica	910	984	988	1087	1150	1093	998	1268	1002	972	817	717	553	444	119	100	73
Saborsko	713	1334	1391	1879	1944	2010	1741	2012	2165	2062	1832	1519	1127	852	666	462	331

Prilog II. Prikaz broja stanovnika na području Begovca, Blata, Saborskog i Ličke Jesenice između 1857. i 2021. godine

²³ GELO, CRKVENČIĆ, KLEMENČIĆ, *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske: 1880. - 1991. po naseljima*; <https://publikacije.stat.gov.rs/G1931/Pdf/G19314001.pdf>; <https://archive.org/details/definitivnirezul00yugo>; <https://dzs.gov.hr/print.aspx?id=202&url=print>; <https://dzs.gov.hr/istaknute-teme-162/popisi-stanovnistva-2/popis-stanovnistva-2011/196>; <https://dzs.gov.hr/u-fokusu/popis-2021/88>.

<https://publikacije.stat.gov.rs/G1931/Pdf/G19314001.pdf>. Pristup ostvaren 15.4.2025.

<https://archive.org/details/definitivnirezul00yugo>. Pristup ostvaren 15.4.2025.

<https://dzs.gov.hr/print.aspx?id=202&curl=print>. Pristup ostvaren 15.4.2025.

<https://dzs.gov.hr/istaknute-teme-162/popisi-stanovnistva-2/popis-stanovnistva-2011/196>. Pristup ostvaren 15.4.2025.

<https://dzs.gov.hr/u-fokusu/popis-2021/88>. Pristup ostvaren 15.4.2025.

Literatura

CONJAR CETINJANIN, Danica. „Analiza promjena baštinskih praksi na području Saborskog“. *Podplješivički graničari*, 7 (2023): 101-130.

CRNIĆ NOVOSEL, Mirjana, MARINKOVIĆ, Marina. „Govor Saborskoga u kontekstu susjednih ikavskih štokavskih govora“. *Filologija*, 81 (2023): 11-30.

CUPEK HAMILL, Marijana. „Arhivistika i usmena povijest“. *Arhivski vjesnik*, 45 (2002): 219-226.

DUKOVSKI, Darko. „Povijest mentaliteta, metoda oral history i teorija kaosa“. *Časopis za suvremenu povijest*, 33 (2001) 1: 155-162 i 199-200.

GELO, Jakov, CRKVENČIĆ, Ivan, KLEMENČIĆ, Mladen. Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske: 1880.-1991. po naseljima, Zagreb: Državni zavod za statistiku 1998. KNEŽEVIĆ, Rade. *Lička Jesenica*, Rijeka: vlastita naklada, 2015.

KRIZMANIĆ, Josip. *Saborsko i uža okolica*, Ogulin: Ogranak Matice hrvatske Ogulin, 1995.

LEČEK, Suzana. „‘A mi smo kak su stari rekli’: mladi u seljačkim obiteljima Prigorja i Hrvatskog zagorja između dva svjetska rata“. *Etnološka tribina*, 29 (1999) 23: 231-246.

LEČEK, Suzana. „‘Nisu dali gospodaru ‘z ruk...’: starost u prigorskim i zagorskim selima između dva svjetska rata“. *Etnološka tribina*, 30 (2000) 23: 25-47.

LEČEK, Suzana. „Struktura seljačke obitelji Prigorja i Hrvatskog zagorja (1918. – 1941.)“. *Časopis za suvremenu povijest*, 31 (1999), br. 2: 279-305.

LEČEK, Suzana. „Usmena povijest – povijest ili etnologija? Mogućnosti suradnje povjesničara i etnologa“. *Časopis za suvremenu povijest*, 33 (2001) 1: 149-154.

LEČEK, Suzana. *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje u Slavonskom Brodu, Srednja Europa, 2003.

PAVIČIĆ, Stjepan. *Seobe i naselja u Lici*, knjiga 41, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena JAZU, Zagreb: JAZU, 1962.

VUKOVIĆ, Ivan. „Saborsko u Domovinskom ratu“. *Podplješivički graničari*, 7 (2023): 13-99.

VUKOVIĆ, Ivan. „Saborsko između lokalne tradicije i znanstvenih istraživanja“. *Podplješivički graničari*, 8 (2024): 151-155.

Kazivači

Čorak Marija, r. Matovina, 1938., Saborsko, razgovor obavljen 30. 11. 2024. u Saborskom.

Galović Jeka, r. Špehar, 1941., Saborsko, razgovor obavljen 30. 11. 2024. u Saborskom.

Krizmanić Jaga, r. Matovina, 1945., Saborsko, razgovor obavljen 26. 4. 2025. u Saborskom.

Jovetić Ilija, 1953. g., Lička Jesenica, razgovor obavljen 30. 11. 2024. u Ličkoj Jesenici.

Jovetić, Nikola, 1935. g., Lička Jesenica, razgovor obavljen 26. 4. 2025. u Ličkoj Jesenici.

Malbaša Anka, 1943. g., Lička Jesenica, razgovor obavljen 30. 11. 2024. u Ličkoj Jesenici.

Malbaša Sava, 1935. g., Lička Jesenica, razgovor obavljen 30. 11. 2024. u Ličkoj Jesenici.

Matovina Bare, r. Sertić, 1940. g., Saborsko, razgovor obavljen 30. 11. 2024. u Saborskom.

Matovina Kate, r. Vuković, 1942. g., Saborsko, razgovor obavljen 30. 11. 2024. u Saborskom.

Matovina Marija, r. Špehar, 1936. g., Saborsko, razgovor obavljen 30. 11. 2024. u Saborskom.

Momčilović Darinka, r. Paskaš, 1943. g., Lička Jesenica, razgovor obavljen 12. 4. 2025. u Vrginmostu.

Momčilović Đorđe, 1948. g., Blata, razgovor obavljen 30. 11. 2024. u Blatima.

Ogrizović Rade, 1941. g., Blata, razgovor obavljen 26. 4. 2025. u Blatima.

Sertić Ivan, 1952. g., Saborsko, razgovor obavljen 29. 11. 2024. u Novskoj

Štrk Mile, 1939. g., Saborsko, razgovor obavljen 30. 11. 2024. u Saborskom.

Štrk Jelka, r. Vuković, 1943. g., Saborsko, razgovor obavljen 30. 11. 2024. u Saborskom.

Špehar Anka, r. Sertić, 1942. g., Saborsko, razgovor obavljen 30. 11. 2024. u Saborskom.

Vrcelj Petar, 1950. g., Begovac, razgovor obavljen 30. 11. 2024. u Begovcu.

Vukelić Vukašin, 1955. g., Lička Jesenica, razgovor obavljen 30. 11. 2024. u Ličkoj Jesenici.

Žakula Danica, r. Vukelić, 1960. g., Lička Jesenica, razgovor obavljen 30. 11. 2024. u Ličkoj Jesenici.